

AZ IDENTITÁS KUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI KVALITATÍV MÓDSZEREKKEL

L. Patrik BAKA – STRÉDL TERÉZIA¹

ABSTRACT

Our aim is to compare different definitions of identity and to study the possibilities of identity research, using qualitative methods. Our target groups are educators, so besides individual identity, professional, local (religious) and collective identity are also playing an important role.

KEYWORDS

identity, narrative identity, qualitative research methods, Grounded Theory

BEVEZETÉS

A társadalmon belül különböző alcsoportokhoz, szubkulturákhoz tartozunk, amelyek a közös érdeklődés, származás, a nem, a szociális vagy gazdasági státusz alapján alakulnak ki. Ezek az alcsoportok saját belső renddel, szokásokkal bírnak, amelyek merőben eltérhetnek a többségi kulturális normáktól, más és más igényeket támaszthatnak. Különböző népcsoportok, nemzetiségek, etnikai csoportok együttélése egy társadalmon belül mindig interetnikus kapcsolatok rendszerét hozza létre, amelyet a kultúra, életstílus, nyelvi sajátságok kölcsönhatása alakít. A társadalmi-gazdasági együttélés, a kultúrák és nyelvek alig észrevehető egymásba szövődése, az együvé tartozás foka különböző integrációs folyamatokat gerjeszt. Minden kulturális közeg kialakítja a maga nyelvezetét, értékrendjét, magatartásformáit, értelmezési sémáit, a közös hagyományokat és szokásokat. Minden ember képviseli azt a közeget, amelyben él, tanul, dolgozik. A különböző kulturális csoportok közös megegyezéssel, illetve külső nyomás hatására egy egészen más kultúrával rendelkező, sajátságos, a vegyes csoportot összefogó norma-rendszerrel leírható egészszé rendeződnek. [1]

A Selye János Egyetem Tanárképző Karán végzett identitáskutatás középpontjában a tanulók, a pedagógusjelöltek és a pedagógusok állnak, amely feltételez egy olyan sajátságos pedagógiai interkulturalitást, melynek módszeres feltárására feltétlenül szükség van. Kutatásainkban általában kombinált kutatási módszertant választunk, ezért is volt fontos olyan elméleti háttérrel biztosítani, amely segít minket eligazodni és kiválasztani a célcsoport által igényelt legvalidabb kutatási mérőeszközöket.

Jelen tanulmány fókuszában az identitás különféle definícióinak összehasonlítása, valamint az identitás, mindenképp pedig a narratív identitás kutatását elősegítő kvalitatív módszerek feltérképezése áll. Így kerülnek egymás mellé a dolgozatban Theodore R. Sarbin, Jerome S. Burner, Kenneth J. és Mary M. Gergen, Dan P. McAdams és Pataki Ferenc stratégiái. A dolgozat záró szakaszában kitérünk a figyelmet fordítunk az Anselm L. Strauss és Barney Glaser amerikai szociológusok által kidolgozott Grounded Theory (megalapozott elmélet) elemzési módszereire is. A feltárt stratégiák közös tapasztalatai megkerülhetetlen alapot szolgáltatnak a különféle társadalmi csoportok identitását vizsgáló kutatásokhoz. Mivel

---

¹ PaedDr. Strédl Terézia, PhD. Selye János Egyetem, Neveléstudományi Tanszék, stredl@uj.s.sk;
PaedDr. Baka Patrik, PhD. Selye János Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, bakap@uj.s.sk

folyó és elkövetkező kutatásaink célcsoportját a pedagógusok képezik, az egyéni, szakmai, lokális (vallási) és kollektív identitás ugyancsak meghatározó szereppel bírnak számunkra, ezek jobb leírásához pedig minden kutatónak szüksége van/lehet az alább következő elméleti háttérre.

A narratív identitás

Magát a narratívát olyan elbeszélő szövegtípusként határozhatjuk meg, amely időbelileg és ok-okozatilag összefüggő események láncolatáról értekezik. A narratívum jóllehet, nem az emberi kommunikáció és pszichikus szerveződés egyedüli módja, mégis mindenkor fontos szereppel bírt fajunk története során, hiszen az elbeszélések a legtöbbször éppúgy társas cselekvésekről szólnak, amiként a beszámolók is társas cselekvésként kerülnek közvetítésre [2]. Roland Barthes, az irodalomtudományi narratológia úttörője szerint a narratívum mindent magába implicál a történet, ami szóban vagy írásban élményt és gondolatokat közvetít, emellett kortalan és kultúrafüggetlen, hiszen mindig az emberi mindennapok szerves része volt [3]. A történetek nemcsak körülvesznek bennünket – gondolva itt akár a különféle mediális környezetek által közvetített fiktív vagy reális alapokon álló narratívákra –, de általuk értelmezzük a valóságunkat, általuk állítjuk rendbe életünk eseményeit, és általuk hozzuk létre annak bizonyos olvasatát is.

A narratív identitásról Alasdair MacIntyre beszélt elsőként. Értékelése szerint a személyek önazonossága egy egységet alkot az élettörténetükkel, ezen élettörténetek egysége pedig elbeszélte történeteik által meghatározott [4]. Az élettörténetek ilyenformán remek példái a narratíva és az identitás szoros egymásmellettségének és összetartozásának, igaz, életszakaszonként rendkívül eltérőek, egyfelől az emlékezet torzító hatásai, másfelől az újabb és újabb események újraértelmezésre serkentő ráhatása révén. Az identitás és a narratíva közti kapcsolat fényében az élettörténetre tekinthetünk mint identitás-konstruálásra, de úgy is, mint ami csak azért jöhet létre, mert az identitásunk már eleve adott [5].

A fenomenológia szerint élettörténetünk szereplői vagyunk, a narratívából pedig kiolvasható – s ez az egyik feladata, az önmeghatározás –, hogy milyen változásokon ment keresztül az énünk. „[Ö]nmagunk maradhatunk anélkül is, hogy ugyanazok [...] maradnánk, mint akik voltunk; az önazonosság [...] nem igényli tehát, hogy lényünknek legyen valamiféle magva, amely minden változás közepette megőrződik [...], hanem hogy minden átalakulás, amelyen életünk során keresztülmegyünk, egyetlen egységes történet között elbeszélhető” [6].

A másik megközelítés a narratív identitást állítja előtérbe, mely szerint saját identitásunkra is amiatt tudunk egységként tekinteni, mert egész életünkre is akként tekintünk, s mivel az élettörténetünk ennek magunk által megfogalmazott leképezése, az identitásunkkal is azonosítható. Ez az olvasat a narratívum konstruálásának sajátosságaira is nagy hangsúlyt fordít, gondolva az időkezelésre, a lényegkiemelési stratégiákra, valamint arra, hogy a hagyomány és a kultúrkör milyen normákat szab egy hasonló jellegű szövegre [7]. Hiszen a narrativitás úgy számít egyszerre a konstrukció eszközének és folyamatának, hogy közben bizonyos korlátok közé is szorítja azt. Egyfelől strukturálisan (kezdlet, közép, befejezés), funkcionálisan (sűrítés, lényegkiemelés), valamint szociálisan is, hiszen a történetnek megoszthatónak kell lennie [8].

A Walter Fisher által megfogalmazott narratív paradigma értelmében a narrativitás egyszerre módja a gondolkodásnak és a megismerésnek is. Alaptartozékai a hitelesség és a koherencia, mely utóbbit a történet szerkezeti összefüggése, részegységeinek hasonlósága, valamint szereplőinek valódisága határozza meg. A világ az ember történeteiben mint egy folyamatosan formálódó kirakós jön létre, ahol az egyes elemeket maga válogatja ki, és saját értelmezésének tanulságai szerint illeszti egymáshoz [9]. Az élettörténeti narratívák azáltal, hogy a megélt idő leírásának, valamint az élmények emlékezetben tartásának eszközei, az

egyen által megélt realitás (re)konstrukciói is, melyek révén egyszersmind értelmet adunk az életünknek s abban önmagunknak [10]. Leggyakoribb szervezőstratégiáik a kronológia, az elbeszélő horizontja, a megöröklött elbeszélői műfajok, a kiemelt események összekapcsolása, a szereplők funkciói, esetleg csoportjai [11].

A narratív pszichológia (Theodore R. Sarbin)

A narratív pszichológia terminust Theodor Sarbin 1986-os, azonos című kötete vezette be a köztudatba, a megközelítésmód folyamatos térnyerése pedig a pozitivista szemlélettel szembeni kritikai hozzáállás erősödésével párhuzamosan zajlott. A narratív megközelítés a történeteket, illetve az önmagát történetek által reprezentáló egyént állítja fókuszba. A narratív pszichológia centrumában az élettörténeti narratívák vizsgálata áll, konkrétan az, hogy milyen eljárások révén válik a(z egyén) narratíva(ja) a valóság(a) pszichikus leképezésévé. Mindez azért vizsgálható hitelt érdemlően az élettörténeti narratívumokban, mert itt a narrátor a történet főszereplőjével azonos. Irodalomtudományi kifejezéssel élve homodiegetikus elbeszélőként szólal meg, akinek tudása abban a tekintetben mindenképp korlátozott, hogy a világra való rálátás az ő narratívájában kizárólag a saját szemszögére terjed ki. Az így nyert vizsgálati anyag hiteles forrásnak tekinthető egy olyan kutatás számára, amely kitüntetett pozícióban szerepelteti az egyént. A narratív pszichológia számára az én-elbeszélés elemeiből felépülő élettörténet olyan identitás-leképezésként mutatkozik meg, melynek tartalma az egyén által megélt, befogadott tapasztalatok tárháza. Élettörténetként való összegzésük az individuum áttekintéseként, megerősítéseként is leírható [12].

Sarbin szerint az identitás az élettörténet elbeszélése során alakul ki, amikor is az elbeszélő (az angolban az „I”) megalkotja énjét (a „me”-t) [13]. Az elbeszélés megannyi tartozéka, amiként az abból kimaradt elemek is árulkodnak az egyénről, értékrendjéről, életének súlypontjairól. Az így formát öltő narratív konstrukciót mindazonáltal nagyban befolyásolja a társadalmi környezet is, amelyben létrejön. Megállapítható, hogy Sarbin a hermeneutikai pszichológia alap gondolatát fogalmazta meg, amennyiben a vizsgált személy valóságképét annak egyénileg elbeszélte élettörténete és a hozzá kapcsolódó tartalmak segítségével tárta fel [14].

Az élettörténeti narratíva mint kulturális tükör és gondolkodásmód (Jerome S. Bruner)

Az élettörténeti elbeszélés kultúrafüggő – és vice versa: a kultúra sajátosságairól éppúgy fontos információkat nyerünk azáltal, ha megfigyeljük, milyen modellek mentén épülnek fel az élettörténeti narratívák [15]. Ugyanilyen fontos a szereplők jellem és érdek által befolyásolt cselekvésmódjának tudatosítása, de az is, hogy a történetek többféleképp értelmezhetők és értelmezhetők újra, az elbeszélőre hatást gyakorló újabb és újabb életesemények szerint. Az élet és a narratíva folyamatosan alakítják egymást, hiszen a narratíva az életet, az élet pedig a történetek sajátosságait imitálja [16].

A narratív identitás egyik lényegi aspektusaként tehát a folyamatos megújulást emelhetjük ki, minthogy a magunkról szóló történeteket rendre újraformáljuk. Ebből következik, hogy az egymás mellé sorakoztatott életelbeszélések alakulástörténete a szelf alakulástörténete is, a mindenkori életút-elbeszélés pedig a szelf időn átívelő formálódásának felidézése, összegzése és aktuális kifejeződése [17], ami persze összekapcsolódik az emlékezet felelevenítő, helyreállító sajátosságaival, de hiátusaival, torzító hatásaival is [18]. „Az újra és újra elmondott vagy felidézett élettörténeti elbeszélések, énelbeszélések készlete teremt meg énrendszerünk és benne identitásunk anyagát és a távoli, más és más helyzetekhez kötött események közti kapcsolatteremtés által az egyéni lét folytonosságának élményét” [19].

Az élet Bruner szerint a képzelet konstrukciója, a szociális realitás pedig a nyelv révén teremődik meg. Utóbbi dekódolásakor a konnotatív tartalmak ugyancsak hozzájárulnak a

felelevenített események variációkban való megjelenéséhez, amiként maguk az elbeszélők is, eltérő horizontjaik által [20].

Bruner két alapvető gondolkodási módot különböztet meg. Szerinte az emberen túli, annak környezetét képző fizikai valósághoz jóval pragmatikusabb módon viszonyulunk – ellenőrizhetőnek, történéseit ok-okozatinak, függetlennek tartjuk –, míg az emberek közti viszonyokat, a társadalmi valóságot a történetek elbeszélésmintái szerint hozzuk létre, jóval szubjektívebb megközelítéssel. Előbbit nevezi az emberi gondolkodás *pragmatikus* pólusának, amely inkább tudományos jelleget ölt, utóbbit pedig *elbeszélőinek*, amely nem annyira formális és logikai, de az emberek tetteire, azok egymásra hatására s következményeik értelmezésére irányuló fókusz révén életszerű. A pragmatikus általános érvényű igazságot keres, az elbeszélői inkább az életesemények közti kapcsolatok megtalálására törekszik [21].

Valóságos elmék, lehetséges világok című úttörő művében a szerző az iméntiekén túl minden történetben két típusú mezőt különböztet meg. A *cselekvés mezejének* tartozékait a cselekvés folyamatában részt vevő elemek, a cselekvő, annak szándéka, a cselekvés szituációja és eszközei képezik. A *tudatosság mezeje* alatt ehhez képest azon tartalmakat érti, melyeket a résztvevő szereplők „tudnak, gondolnak és éreznek, illetve nem tudnak, nem gondolnak vagy nem éreznek” [22]. A két mező segítségével egymástól szegregáltan kezelhetjük tehát az érzelmek és gondolatok, valamint a cselekedetek csoportjait, a történet neuralgikus pontjaként számon tartott események pszichológiai aspektusaira is rálátást nyerve a mezők kölcsönhatásainak fényében [23]. Hiszen ha „elfogadjuk, hogy az ember számos lényeges vonatkozásban történetekben és történetek révén konstruálja önmagát és saját pszichológiai valóságát, akkor joggal feltételezhetjük, hogy e történetek élménymínőségei a történetmondó ember viselkedéses alkalmazkodására, az élethelyzetekkel való megbirkózásának várható módjaira és esélyeire vonatkozóan is fontos ismerteket nyújthatnak” [24].

A narratív identitás dramaturgiája (Kenneth J. Gergen és Mary M. Gergen)

Gergen és Gergen szerint az ember azon képessége, hogy az időben szétszórt történésekből egységes narratívát tud létrehozni, az identitás kialakulásának is előfeltétele, hiszen így teremtünk rendet és rendszert, ok-okozati folytonosságot az életünkben is. Ezáltal hozzuk létre önmagunkat, konstruáljuk meg indentitásunkat. Az egyén a folyamat során azon feltételezés alapján építkezik, miszerint a kiemelt események egymásból következnek. Az így kialakult összefüggésrendszer az alapja a szelf egységének is. Gergen és Gergen szerint paralel kapcsolat áll fenn a történet felépülése és az én szerveződése közt. A narratívum vizsgálatára úgy tekintenek, mintha általa közvetlenül az egyént vizsgálnák [25, 26].

Az irodalmi művek szereplői hasonlóan tesznek szert identitásra, mint ahogy az az elbeszéléseik révén a létező emberekkel is történik. Az akár előre- vagy visszautalásokkal tarkított elbeszélés időrendjét tekintve végeredményben mégis egy kronologikus történetet körvonalaz. A történet nem véletlenül kezdődik el ott, ahol, nem véletlenül kapnak benne kitüntetett pozíciót a kiválasztott események – mind egy bizonyos végkifejlet felé mutatnak. A szerzők szövegelemzési eljárásaira nagy hatást gyakoroltak az irodalomtudomány módszerei. Bizonyos narratívum-jellegzetességek leírásához műfaji jellemzők taglalásakor használt fogalmakat is alkalmaztak, a cselekmény dinamikája alapján pedig aszerint osztályozták az egyes narratívákat, hogy azok az időben előre haladva milyen irányba fejlődtek [27]. Eszerint egy történet lehet:

I. Progresszív/emelkedő – az egyén szempontjából pozitív változást, fejlődést jelent.

II. Regresszív/ereszkedő – a történések mind rosszabbá válnak, az elbeszélő pedig pozícióvesztésen esik át.

III. Stabil – az ilyen narratívában nem következik be változás. A központi motívum általában valamilyen érték melletti kiállás, mely iránt az egyén az akadályok ellenére is elkötelezett marad.

A rétegzett narratívákban a fenti dinamikák valamely fordulópont, lényeges esemény révén megváltozhatnak, ezáltal jelezve a történet legfontosabb pozitív vagy negatív eseményeit, gócpontjait. Az élettörténeti narratívák fontos jellemzője, hogy a történések láncolatára egy egységes, valahonnét valahová tartó folyamatként tekintenek, melynek során a változások és az állandóságok összehangolása a cél.

Az élettörténeteknek fontos szerep jut az egyén szociális megjelenítésében is, hiszen a rá ható, általa megélt események ezek révén lesznek társadalmilag is láthatóak. Az énefejlődés ugyancsak tetten érhető a történetekben, mégpedig az egyre kiforrottabb, a szociális helyzetekhez mindinkább igazodó narratív mintázatokban. Az élettörténetek révén az egyén értelmezhetővé teszi magát a közösség számára, legyen szó a személyes, vagy akár a csoportidentitás kifejezéséről.

Itt térhetünk ki Michael Bamberg megállapítására, aki szerint a történetek vizsgálata a pszichológiában kétféle megközelítés mentén lehetséges. Az első alapján az egyénre, a szubjektumra koncentrálunk. A történet szerepe itt abban áll, hogy az egyén általa összegzi szétartó tapasztalatait, az élete sűrített lenyomatát alakítva ki. A másik a társas megközelítés, amely viszont abból indul ki, hogy a történetek olyan eleve meghatározott sablonok, melyek egy bizonyos közösség szociokulturális értékeit hordozzák – ezek az ún. mesternarratívumok –, és ekként vesznek részt az identitásformálásban. A történetek társas alapú megközelítése az egyén helyett a közösség identitására kíváncsi. Utóbbit gyakran alkalmazzák különböző kisebbségi csoportok identitásának kutatásakor [28], jóllehet, bármilyen csoportidentitás, például egy-egy szakma sajátosságai is vizsgálhatók általa.

Az identitás változékonyságának fontos jelölőjeként tekinthetünk arra a tapasztalatra, hogy különböző helyzetekben nagyon eltérő módon közvetíthetjük az élettörténetünket is. Más-más célokra különböző identitás-variánsokat, identitás-olvasatokat hozunk létre. Az élettörténeti elbeszélés ennek okán tételezhető társas konstrukciónak, hiszen szükségképpen interperszonális kölcsönhatások terméke, az én pedig mindenkor dialogikus és viszonyoszerű [29]. Az énelbeszélés innen nézve annak a folyamatosan zajló párbeszédnek az eszköze és eredménye, amit a személy önmagával és az őt körülvevő világgal folytat [30].

Baron és Bluck az önéletrajzi narratívák három lényegi funkciójaként az önmeghatározást/identitásépítést, az interperszonális kapcsolatok kialakítását, illetve valamely jövőbeli eseményre való hatásgyakorlási szándékot tarják számon [31]. Ezek a funkciók nem kizárólagosak, párhuzamosan is jelen lehetnek egy élettörténeti narratívában, mindenképp számításba kell azonban venni őket, mint a forrásanyag – az élettörténet – jellemzőit, amelyek a vizsgált személy szándékainak lenyomatai. Itt is tetten érhető a narratív identitás társas jellege – lásd alább –, melynek egyik evidenciája, hogy az elbeszélők egy társadalmilag elfogadott szerepet igyekeznek magukra öltetni, vagy legalábbis egy pozitív benyomást keltő narratívában megjeleníteni identitásukat [32].

A narratív identitás alkotóelemei, dinamizmusai és modellezésének alapelvei (Dan P. McAdams)

McAdams munkásságában végig központi szerep jutott az identitás élettörténeti modelljének. Utóbbi alapját a kognitív képességek fejlődése kapcsán végzett kutatásai, valamint Erik H. Erikson identitás-elmélete képezte. Erikson a serdülőkor jelentős pszicho-szociális kihívásának az egyes élethelyzetekben tapasztalt, akár nagyban különböző szelf-érzetek egységes identitássá szervezését tekinti. Eszerint „[a]z identitás az a mind teljesebb meggyőződés, hogy az egyén önazonosságának és önmaga folyamatosságának a fejlődés elmúlt éveit során elért

bizonyossága egybecseng azzal az azonossággal és folyamatossággal, amit ő mások számára jelent” [33]. Miközben az egyén érdeklődése, világlátása és korábbi tapasztalatai által egységes történetként fogalmazódik meg az identitása, a jövőjére vonatkozó céljai is kontúrokat nyernek [34].

McAdams szerint az egyéniség három rétegből épül fel. Az elsőt a vele született jellembeli tulajdonságok, a másodikat a magáévá tett értékek és motivációk, a harmadikat pedig az identitás adja, amely a ráhatások rendszerbe foglalását végzi. Az egyéniség rétegei közül a másodikban számon tartott motivációk lesznek azok, amelyek az élettörténetek fő tematikus vonalait szolgáltatják.

A szerző az egyén identitását és élettörténetét azonosnak tekinti, az élettörténetet pedig négy lényegi elemtípusra bontja, amelyek mentén a narratíva tartalomelemzése is elvégezhető lesz [35]. Ezek a:

I. Nukleáris epizódok – az élettörténet által felvázolt kardinális életesemények.

II. Imágók – a narratíva antagonistái, azok a szereplők, akik az elbeszélő történetében kitüntetett jelentőséggel bírtak.

III. Ideológiák – azon etikai, világnézeti elvek és eszmék, melyek háttérként szolgálnak az események és a szereplők értékelésénél.

IV. Generativitás forogatókönyvei – az egyén jövőjébe vizionált képzei, reményei, motivációi és céljai, melyek végrehajtására képesnek véli önmagát, s melyek ilyenformán aktuális helyzetéről is tudósítanak.

Hozzájuk kapcsolódik még a narratív komplexitás – ami leginkább tükrözi a vizsgált személy fejlettségi szintjének, hiszen az utóbbi egyenesen arányos a történetek rétegzettségével –, valamint a tematikus vonalak, azaz a narratíva visszatérő tematikus elemei. Utóbbiakat Frye történetformáira [36] alapozva McAdams két motivációs fókusz, a *hatalom* és az *intimitás* szerint rendezte, melyek a narratívák megszólalásmódjában is visszatükröződnek. A hatalom mellett a tragédia és a románc, az intimitásnál pedig a komédia és az irónia tűnnek fel visszatérő történetformákként.

Kutatásaik értelmében McAdams és munkatársai szerint az egyének egy, esetleg két nagyobb téma köré szervezik élettörténetüket, melyek dinamizmusait két, merőlegesen egymásba ékelhető tengelyen való mozgásként írhatjuk le. Az egyiket az individualista (agency) és a közösségi törekvések (communion), a másikat pedig a jobbá válás (redemption), valamint a romlás (contamination) pólusai adják [37].

McAdams az élettörténeti identitás modellje kapcsán hat alapelvet állapít meg, melyek a téma korábbi kutatóinak észrevételeivel is együtt rezonálnak [38]:

I. A szelf egyszerre az elbeszélő és az elbeszélte is, aki egyéni céljainak megfelelően válogat a múlt elemeiből, de úgy, hogy ezáltal már a vágyott jövőről is tudósít.

II. A narratíva bizonyos értékek alapján épül fel és integrál, melyek a válogatási stratégiát is meghatározzák.

III. A narratív identitás társas természetű, ahol számításba kell vennünk a befogadói környezetet, ami minden esetben hatást gyakorol az elbeszélésre (és annak módjára).

IV. A narratív identitás időben változó. Befolyásolják az emlékezet korlátai, de az újabb események is, amelyek a korábbi elemek átértékelését is magukkal hozhatják.

V. Az élettörténet kulturális narratíva abban az értelemben, hogy legtöbbször egy bizonyos kultúrkör – vagy épp egy azzal markánsan szembenálló kisebbség [39] – által általánosan elfogadott sémát követ. Ennek példája lehet a boldog és konfliktusos időszakok életkor szerinti váltakozási rendje, vagy a kultúránként eltérő súllyal szerepeltetett egyéni, illetve közösségi fókusz.

VI. Bizonyos narratívák *jobbak* a többinél, amit összefüggésrendjük feszsége, sűrűsége, valamint erkölcsi üzenetük is nagyban befolyásol. Egy történet fejlettségének jó mutatója az összetettség.

Összességében kijelenthető tehát, hogy a narratív identitás pszichológiai értelemben az egyén magáról alkotott, bensővé tett, egységesített története.

Az énelbeszélés dramaturgiája (Pataki Ferenc)

Pataki Ferenc a szelf élményekből, tapasztalatokból és (élet)történetekből felépülő önéletrajzi emlékezetét az önmagára vonatkozó információk raktározódásának, a mindenfajta információk felidézésének módja, valamint a narratív identitás folyamatos újrastrukturálódása szerint véli kutathatónak [40, 41].

A múlt a rekonstruáló – és nem reprodukáló – emlékezet révén a jelenhez igazodva idéződik fel, az információkat ugyancsak felelevenítve, amiként feldolgozásuk potenciális kereteit is. Pataki itt az énsémákra (a szelfről kialakított általánosítások), az élettörténeti foratókönyvekre (az élettörténet által implikált sematizáló folyamatok) és az elbeszélősémákra (konkrét narratív kivitelezési formák) gondol, amelyek mind részei az énelbeszélésnek [42].

Az identitás különböző állapotait szerinte leginkább az egyén számára kitüntetett életememények révén lehetséges vizsgálni. Pataki ilyennek ítéli a jelentős eredményeket, az antropológiai őselményeket (születés, halál), a meghatározó interperszonális kapcsolatokat, valamint a kudarcokat. Általuk markánsan megfigyelhetők az egyén önreprezentációs stratégiái, helyzete és a jövőjére vonatkozó lehetőségei. Ezek mellett ismerünk azonban olyan megosztott történeteket is, amelyek nem az önreprezentációban, hanem az interperszonális kapcsolatlétesítésben játszanak szerepet. Utóbbiak jobbra egy harmadik, sokszor meg nem nevezett személyekről szóló mikrotörténetek, anekdoták, feladatuk pedig a figyelemfelkeltés, szórákoztatás és mehökkentés.

Pataki szerint a kardinális életememények által a következő identitásképző módokat különböztethetjük meg:

I. Új identitáskategória felvétele az énrendszerbe – ráeszmélés, megvilágosodás.

II. Az identitáskategóriák komplexitásának növekedése – egy korábban már elsajátított kategória rétegzettebbé válása.

III. Levetett és elutasított identitáskategória – szembefordulás (akár egykor közeli) személyekkel, nézetekkel, sokszor konfliktusok eredményeként.

IV. Devalvált, értékevesztett identitáskategória – a kategória nem szűnik meg, de jelentősége csökken, maga pedig háttérbe szorul.

A narratívumok vizsgálatának lehetőségei

A narratív pszichológiában az elbeszélte történetek elemzésének három meghatározó vizsgálati módja használatos.

A formális-strukturális elemzés a narratívák jelentésproduktív funkcióira fókuszál, szerepe pedig az elbeszélések létrehozásakor és befogadásakor megvalósuló pszichológiai folyamatok, valamint a történetek kiváltotta hatások megismerésében van [43].

A tartalomelemzés ezzel szemben mindenekelőtt kvantitatív analízisek segítségével vizsgálja a történeteket, a pszichológiai tartalmak kategóriáira kiélezve. A narratív pszichológiában számottevő hagyománya van az egyes pszichológiai jelenségek és a verbális jelölők összekapcsolásának, amit a mennyiségi vizsgálatokban jól kihasználható számítógépes tartalomelemző szoftverek (pl. Atlas.ti, NooJ) révén kiterjedt korpuszokon is működtetni lehet, legyen szó szóelőfordulás-vizsgálatról vagy összetettebb nyelvi mintázatok közti szignifikáns összefüggések kimutatásáról [44].

A hermeneutikai elemzés az előző kettővel szemben a narratíva szociális, kulturális kontextusainak és szövegkörnyezetének szentel nagy jelentőséget, mindenekelőtt pedig a történet és az azt megfogalmazó egyéniség kölcsönviszonyára koncentrálnak, tehát a korábbiakban is taglalt narratív identitás sajátosságait vizsgálja [45].

Amint azt László János is megjegyzi, a formális-strukturális elemzés és a tartalom-elemzés is modellalkotásra és empirikus igazolásra törekszik, velük szemben a hermeneutikai elemzés azonban kifejezetten elveti az empiriát és egy felülről lefelé haladó, ám egészen értelmezés mellett foglal állást. Munkatársaival ennek okán hívta életre a tudományos narratív pszichológiát, ami a két megközelítési mód – a természettudományi és humán tudományi – összeillesztésében érdekelt. Munkáikban a nyelv és a lélektani folyamatok, illetve a nyelv és az egyéniség kapcsolatát vizsgálják én- és csoportidentitás elbeszéléseken, céljuk pedig az erre alkalmas empirikus kutatási módszerek kidolgozása.

A Grounded Theory elemzési stratégiája

A Grounded Theory – avagy Gelencsér Katalin nyomán megalapozott elmélet [46] – a narratív identitás kutatásának egy olyan elemzési módszere, melynek az előfeltevésekkel szembeni hathatós kétely a legmarkánsabb jellemzője. A Grounded Theory letéteményesei Anselm L. Strauss és Barney Glaser amerikai szociológusok voltak [47], alapjai pedig az amerikai pragmatizmusból – az elmélet helyességét gyakorlati alkalmazhatósága igazolja –, valamint a Chicagói iskola terepmunkán és interjúkon alapuló megközelítésmódjából származnak. Az elemzés „a mikroszkopikusan megfigyelt valóságra, mondatonként boncolgatva haladó adatelemzésre épül, de új és új kérdéseket, kategóriákat generál és végül a társadalom egy-egy szűkebb jelenségét általános elvi képletekkel magyarázza” [48]. Bár a szerzők a kvantitatív és kvalitatív kutatások számára is alkalmasnak tételezték, az elméletet főként az utóbbi horizontjában alkalmazzák.

A megalapozott (grounded) kifejezés arra utal, hogy a vizsgálat alapját a rendszeresen elemzett adatok és nem valamiféle előfeltevések képezik. „A kutatás egy általános, előre nem gondosan kimunkált problémafelvetéssel kezdődik, és ez a vizsgálat előrehaladtával konkretizálódik, szűkül” [49]. Az adatcentrikus megközelítés ilyenformán egyszerre generálja és bizonyítja is az elméletet, az elemzés és a folyamatos adatgyűjtés kölcsönhatása révén [50]. A hipotézisek itt „az elméletalkotás *eredményei* és nem kiindulópontjai, és azok bizonyítása a *kutatás folyamán*, az adatgyűjtés és elméleti elemzés közben történik, nem pedig utólagosan” [51]. A kutatók azt javasolják, hogy a szakirodalmat is csak a vizsgálat után tekintsük át, hogy az se ébresszen bennünk prekoncepciókat. A mélyreható, konzisztens, sűrítő és az alkalmazhatóságot is szem előtt tartó vizsgálat értékelésük szerint önmagában is releváns értelmezéseket eredményez, az empirikus elvárásoknak is megfelel, s a szélesebb befogadóközönség számára is érthető marad [52]. Az elemzés nem az objektív valóság, de a másik ember egyéni, egyedi valóságának megismerésére törekszik. Személyisége által meghatározott kérdései révén a kutató is nyíltan szerepet vállal a vizsgálatban, ám nem mintákat követ, hanem a helyzethez alkalmazkodva építkezik [53]. Az elmélet innen nézve a konstrukcionizmus szellemiségét tükrözi vissza, amennyiben a „tudományos megismerés célja a tudás-konstrukciók megértése és rekonstrukciója, amelyben a vizsgálatot végző és a vizsgálat tárgya/résztevője kölcsönhatásban áll, együtt hozzák létre (konstruálják) a »tudományos tudást«” [54]. Mivel pedig a megalapozott elmélet interakciók révén az egyén horizontjára fókuszálva vizsgálja annak kulturális és szociális környezet-értelmezését, valamint az ezekre adott reakcióit, a szimbolikus interakcionizmussal is párhuzamba állítható [55].

A Grounded Theory alapját, legkisebb egységeit az *empirikus mutatók* vagy incidensek jelentik, melyek a tulajdonképpeni adatoknak – a forrásokban szereplő események, megítélésük, szereplők interakciói, stratégiáik, tetteik következményei – felelnek meg. Az össze-

hasonlítások eredményeként logikusan, tematikusan összetartozó empirikus mutatók csoportokba szerveződnek, azon *koncepció* alapján, amely felé mutatnak. A koncepció a kutató által megállapított, több adat révén is előhívott fogalom. Az elemzés harmadik szintjén az elvontabb *kategóriák* állnak, melyek több fogalomból tevődnek össze, s általuk egységesíthető maga az elmélet is. Az incidensek kategorizálásakor érdemes azokat összevetni a már korábban oda sorolt egyéb empirikus mutatókkal. Minél több forrással, adattal dolgozunk, annál sűrűbb, pontosabb, telítettebb jelentést hordoznak majd a kategóriáink [56].

A kutató által elkészített interjúkon, valamint megfigyelésein kívül forrásként használhatók a vizsgált személyhez köthető egyéb dokumentumok is, a magánjellegű írásoktól kezdve a publikációkig.

A vizsgálatot magát Glaser és Strauss kódolásnak nevezik, ami „azt jelenti, hogy a nyers adatokat részekre bontjuk, konceptualizáljuk, majd új formában rakjuk azokat össze” [57]. A kódolás lehet:

I. Nyílt – ez a kezdeti szakasz, a leginkább szabad forma. Az elemzés során feljegyzett fogalmak némelyike a korpusz tágulásával kikerül, pontosabbra cserélődik, míg mások megszilárdulnak, s a fogalmak kapcsolatai is egyre világosabbak lesznek. A nyílt kódolás alapelvei: az adatok kérdezése (mire vonatkoznak?), alapos elemzésük, a folyamatos felismerésrögzítés, valamint a vizsgált személy szociális státuszához tartozó adatok ignorálása mindaddig, amíg/hacsak azok a vizsgálat révén jelentőséget nem nyernek.

II. Axiális – egy kategória sajátosságait, dimenzióit, szempontjait elemzi az adatok fényében. Itt azt kutatjuk, hogy egy kiemelt kategória mit árul el az elemzés alapproblémájáról. Axiális kódoláskor összevetjük a választottat a többi kategóriával, azok belső rendszerében pedig hierarchikus elrendeződést, alap- és alkategóriákat alakítunk ki.

III. Szelektív – a kategóriák összefüggései, az alapkategóriák előtérbe állítása, valamint a vizsgálat tapasztalatai szerint alig kapcsolódó kategóriák kizárása révén itt az elmélet integrálása zajlik [58].

Az alapkategóriák fő ismérve, hogy lényegi magyarázattal szolgálnak a vizsgált személyek viselkedésmintáinak változásaira, ilyenformán pedig az elmélet fundamentumát adják. A kategóriák kapcsolathálóiban pozíciójuk centrális, gyakran merülnek föl, belső rétegzettséggel bírnak, és egy általánosabb elmélet, egy külső, társadalmi szabályrendszer (pl. munkarend) irányába mutatnak.

A Grounded Theory Glaser és Strauss szerint híd az empirikus, szubsztantív szociológiai elméletek – melyek egy konkrét kutatási kérdésre keresik a választ – és a fogalmi jellegű formális elméletek között, mely utóbbiak egy társadalmi szintű, általánosabb jelenségre vonatkoznak. A szubsztantív elméletek formálisakká fejlesztésében vállalhat szerepet a megalapozott elmélet [59].

A Grounded Theory utóéletéről elmondható, hogy amíg Glaser végig elkötelezett maradt a – megköthetként is felfogható – séma nélküli, eredeti variáns iránt, Strauss Juliet Corbinnal együtt megalkotta a paradigma-modellt. Utóbbi elfogadja az előzetes elméleti keretet, a szakirodalom ismeretét, s egy tengelyes vizsgálati struktúrát javasol, amely az oksági körülmények (A) figyelembevételével felől halad a vizsgált jelenség (B) irányába, számításba veszi annak kontextusát (C), a közbejövő körülményeket (D) – tehát az idő, tér, kultúra által meghatározható strukturális sajátosságokat –, majd a cselekvő előbbiekre adott akció és interakciós stratégiáit (E), végezetül pedig mindezek következményeit (F) is [60]. Az ő munkájukon túl Kathy Charmaz konstruktivista megalapozott elmélete említendő még meg, mely az elemző személyét állítja fókuszba, s általa elfogadja a kutatás szubjektivitását. Charmaz megítélése szerint az adatok ugyanis nem maguktól, de a kutató által bukkannak fel, ő konstruálja azokat, a vizsgálat pedig leválaszthatatlan létrejöttének kontextusáról [61].

ÖSSZEGZÉS

A megalapozott elmélet a különböző társadalmi szereplők interakcióinak mintáira, a körülmények révén beállt változásaikra, s nem annyira magukra a cselekvőkre kíváncsi. Az így nyert eredmények révén módunkban áll következtetni arra, hogy egy hasonló szituációban milyen változásokra lehet számítani, jóllehet, a társadalmi közeg változása óhatatlanul magával hozza a kiindulási pontok és az azokra alapozott elméletek változását is. A megalapozott elmélet bár rendkívül időigényes, de adatok által alátámasztott vizsgálati módszer [62], mely a narratív identitás kutatásának frontján is alkalmazhatónak tetszik. Igaz ez akkor is, ha annak klasszikus – Glaser által eredetinek tételezett – variánsa mellett törünk lándzsát, s még inkább, ha a továbbfejlesztett paradigma-, esetleg konstruktivista modelleket választjuk, mely utóbbiak a Bruner, Gergen és Gergen, McAdams és Pataki által kidolgozott megközelítés-rendszerekkel párhuzamosan is működtethetők.

Kutatásunkban a kvalitatív módszerek egyes, már más kutatásban is kipróbált elemei jelennek meg, zömében a megalapozott elmélet vonalán. Célunk az elemzés objektivitásának követése, így, ha a nyert adatok további kutatási kérdéseket vetnek fel, azokra lehetőségünk van a választokat is fogalmazni.

BIBLIOGRÁFIA

- [1] NAKHLE, E. *Výchova ku komunikácii medzi etnickými skupinami*. In: *Výchova k ľudským právam*. Bratislava: Minority Right Group – Slovakia. 1994.
- [2] LÁSZLÓ J. Narratív pszichológia. *Pszichológia*, 28(4). 2008. 301–317. p. 302.
- [3] BARTHES, R. *Introduction to the Structuralist Analysis of Narratives. Image – Music Text*. Ed. and trans. Stephen Heath. New York: Hill and Wang. 1977. 79–124. p.
- [4] MACINTYRE, A. *After Virtue. A Study In Moral Theory*. London: Duckworth. 1981. 218.
- [5] TENGELYI L. *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz Kiadó. 1988.
- [6] *Uo.* 18.
- [7] TAYLOR, Ch. – CARR, D. *Discussion: Ricoeur on Narrative*. In: *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation*. Ed. David Wood. Abingdon-on-Thames: Routledge. 1991. 160–188. p. Idézi: MIHALIK J. *A leader identitás reprezentációja az élettörténeti narratívában* [doktori értekezés], Budapest: Corvinus Egyetem. 2016. 59.
- [8] LÁSZLÓ J. *A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába. Pszichológiai Horizont 3*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 2005. 29.
- [9] FISHER, W. *Narrative as Human Communication Paradigm*. In: *Contemporary Rhetorical Theory: A Reader*. Ed. John Lucaites – Celeste Michelle Condit – Sally Caudill. New York Fiske: The Guilford Press. 1999. 265–87. p. Idézi: MIHALIK J. *A leader identitás reprezentációja az élettörténeti narratívában* [doktori értekezés], Budapest: Corvinus Egyetem. 2016. 57–58.
- [10] BRUNER, J. Life as narrative. *Social Research*, 54(1). 1987. 11–32. p. 12–13.
- [11] TÓKOS K. Énbemutató, önjellemzés és identitáspróbák (az interneten) narratív-kommunikatív szemszögből. *Új Pedagógiai Szemle*, 56(9). 2006. 48–61. p. Online elérhető: <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00106/2006-09-ta-Tokos-Enbemutatas.html>
- [12] PATAKI F. *Élettörténet és identitás. Új törekvések az énszichológiában*. In: *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris Kiadó. 2001. 225–308. p.
- [13] SARBIN, T. R. The Narrative as a Root Metaphor for Psychology. In T. R. Sarbin (Ed.), *Narrative Psychology*, New York: Praeger. 1986. 3–21. p.
- [14] LÁSZLÓ J. Narratív pszichológia. *Pszichológia*, 28(4). 2008. 301–317. p. 302.
- [15] BRUNER, J. Life as narrative. *Social Research*, 54(1). 1987. 11–32. p. 15.
- [16] BRUNER, J. The narrative construction of reality. *Critical inquiry*, (3). 1991. 1–21. p.
- [17] BRUNER, J. *Making Stories: Law, Literature, Life*. Cambridge (USA): Harvard University Press. 2003.

- [18] BARTLETT, F. C. (1932/1995): *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. Idézi: BERÁN E. (2014): Feminista diskurzusok és a pszichológiai kutatás metszéspontjai: a narratív megközelítés. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, (4), 68–90. p.
- [19] TÓKOS K. Énbemutató, önjellemzés és identitáspróbák (az interneten) narratív-kommunikatív szemszögből. *Új Pedagógiai Szemle*, 56(9). 2006. 48–61. p.
- [20] BRUNER, J. Life as narrative. *Social Research*, 54(1). 1987. 11–32. p.
- [21] BRUNER, J. *A gondolkodás két formája*. In: László J. – Thomka B. (szerk.): *Narratív pszichológia*. Narratívák 5. Budapest: Kijárat Kiadó. 2001. 15–27. p.
- [22] *Uo.* 56.
- [23] LÁSZLÓ J. Narratív pszichológia. *Pszichológia*, 28(4). 2008. 301–317. p. 303.
- [24] LÁSZLÓ J. A narratív pszichológiai tartalomelemzés. *Magyar Tudomány* (11). 2005. 1366 p. Online elérhető: <https://epa.oszk.hu/00600/00691/00023/08.html>
- [25] GERGEN, K. J. – GERGEN, M. M. *Narratives of the self*. In: *Studies in social identity*. Ed. T. R. Sarbin – K. E. Scheibe. New York: Praeger. 1983. 254–273.
- [26] GERGEN, K. J. – GERGEN, M. M. *Narratives of the self*. In: *Memory, identity, community: The idea of narrative in the human sciences*. Ed. Lewis P. Hinchman – Sandra Hinchman. New York: SUNY Press. 1997. 161–184. p. 255.
- [27] GERGEN, K. J. – GERGEN, M. M. *Narratives of the self*. In: *Studies in social identity*. Ed. T. R. Sarbin – K. E. Scheibe. New York: Praeger. 1983.
- [28] BERÁN E. Feminista diskurzusok és a pszichológiai kutatás metszéspontjai: a narratív megközelítés. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, (4). 2014. 68–90. p. 71.
- [29] *Uo.* 72.
- [30] PATAKI F. *Élettörténet és identitás. Új törekvések az énpeszichológiában*. In: *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris Kiadó. 2001. 225–308. p. 250.
- [31] BARON, J. M. – BLUCK, S. Autobiographical memory sharing in everyday life: Characteristics of a good story. *International Journal of Behavioral Development*, 33(2). 2009. 105–117. p. <https://doi.org/10.1177/0165025408098039>
- [32] GOFFMAN, E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday. 1959. Idézi: SCHLEIER N. *Narratív identitáskonstrukciók*. In: Szabari Vera – Takács Erzsébet – Pál Eszter (szerk.): *Vita publica. Tanulmányok Rényi Ágnes tiszteletére*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar. 2015. 169–191. p. 170.
- [33] ERIKSON, E. H. 1968. *Az emberi életciklus*. In: Bernáth László – Solymosi Katalin (szerk.): *Fejlődéslélektani olvasókönyv*. Budapest: Tertia Kiadó. 1997. 27–43. p. 37.
- [34] MCADAMS, D. P. The psychology of life stories. *Review of general psychology*, 5(2). 2001. 100–122. p. 101.
- [35] MCADAMS, D. P. *Power, intimacy, and the life story. Personological inquires into identity*. New York: Guilford. 1988.
- [36] FRYE, N. *Fables of Identity: Studies in Poetic Mythology*. New York: Harcourt Brace Jovanovich. 1963.
- [37] ADLER, J. M. – TURNER, A. F. – BROOKSHIER, K. M. – MONAHAN, C. – WALDERBIESANZ, I. – HARMELING, L. H. – ALBAUGH, M. – MCADAMS, D. P. – OLTMANN, T. F. Variation in narrative identity is associated with trajectories of mental health over several years. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(3). 2015. 476–496. p. <https://doi.apa.org/doi/10.1037/a0038601>
- [38] MCADAMS, D. P. Personal narratives and the life story. *Handbook of personality: Theory and research*, (3). 2008. 242–262. p.
- [39] BERÁN E. Feminista diskurzusok és a pszichológiai kutatás metszéspontjai: a narratív megközelítés. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, (4). 2014. 68–90. p. 69.
- [40] PATAKI F. *Élettörténet és identitás. Új törekvések az énpeszichológiában*. In: *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris Kiadó. 2001. 225–308. p.
- [41] PATAKI F. *Az önéletírás „dramaturgiája”: az élettörténeti forgatókönyvek*. In: *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris Kiadó, 309–360. p.

- [42] TÓKOS K. Énbemutató, önjellemzés és identitáspróbák (az interneten) narratív-kommunikatív szemszögből. *Új Pedagógiai Szemle*, 56(9). 2006. 48–61. p.
- [43] PÓLYA T. A narratív értékelés hatása a szubjektív élmény észlelt minőségére. In: Vincze O. – Bigazzi S. (szerk): *Élmény, történet: A történetek élménye*. Pszichológiai Horizont 4. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 2008. 106–120. p.
- [44] EHMANN B. *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 2002.
- [45] LÁSZLÓ J. Narratív pszichológia. *Pszichológia*, 28(4). 2008. 301–317. p. 306.
- [46] GELENCSÉR K. Grounded Theory. *Szociológiai Szemle*, 13(1). 2003. 143–154. p.
- [47] GLASER, B. – STRAUSS, A. *The discovery of grounded theory*. Chicago: Aldine.1967.
- [48] GELENCSÉR K. Grounded Theory. *Szociológiai Szemle*, 13(1). 2003. 143–154. p. 143.
- [49] KUCSERA Cs. Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, (3), 2008. 92–108. p. 97.
- [50] GLASER, B. – STRAUSS, A. *The discovery of grounded theory*. Chicago: Aldine.1967. 17.
- [51] GELENCSÉR K. Grounded Theory. *Szociológiai Szemle*, 13(1). 2003. 143–154. p. 153.
- [52] GLASER, B. – STRAUSS, A. *The discovery of grounded theory*. Chicago: Aldine.1967. 1–2.
- [53] GELENCSÉR K. Grounded Theory. *Szociológiai Szemle*, 13(1). 2003. 143–154. p. 144.
- [54] KUCSERA Cs. Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, (3), 2008. 92–108. p. 95.
- [55] *Uo.* 96.
- [56] PANDIT, N. R. The creation of theory: a recent application of the grounded theory method. *The Qualitative Report*, 2(4). 1996. 1–15. p.
- [57] GELENCSÉR K. Grounded Theory. *Szociológiai Szemle*, 13(1). 2003. 143–154. p. 147.
- [58] GLASER, B. G. *Theoretical Sensitivity: Advances in the Methodology of Grounded Theory*. Mill Valley: University of California – Sociology Press. 1978.
- [59] KUCSERA Cs. Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, (3), 2008. 92–108. p. 98.
- [60] STRAUSS, A. L. – CORBIN, J. M. *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park: Sage Publications. 1990.
- [61] CHARMAZ, K. *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications. 2006.
- [62] GELENCSÉR K. Grounded Theory. *Szociológiai Szemle*, 13(1). 2003. 143–154. p. 153–154.